

ĆIRILOMETODSKI I STAROSLAVENSKI PRIJEVODI U HRVATSKOGLAGOLJSKIM PRIJEPISIMA

Biserka GRABAR, Zagreb

Zajedno s ćirilometodskom baštinom preuzeli su Hrvati u svoj knjiški repertorij izvjestan broj prijevoda nastalih u vrijeme moravske misije i općeslavenske književne zajednice. Opseg tog repertorija, kako nam to svjedoče sačuvani fragmenti i cjeloviti tekstovi inkorporirani u liturgijske i druge knjige, nije bio nipošto neznan ni siromašan. Obuhvaćao je osim biblijskih tekstova liturgijske, homiletske, hagiografske, pa čak i apokrifne tekstove. Među njima posebno mjesto i osobito značenje imaju biblijski tekstovi, i ne samo zbog toga što su najbrojniji i najbolje zastupljeni u hrvatskoglagoljskim prijepisima, nego i zato što su u njima sačuvani katkad jedini, a često najarhaičniji prijepisi ćirilometodske Biblije kojima se ne može pohvaliti ni bogatija ćirilička književnost. Da li su Hrvati posjedovali cijelu ćirilometodsku Bibliju, teško je tvrditi. Njezino postojanje možemo samo pretpostaviti, kako na osnovi sačuvanih fragmenata i biblijskih perikopa ili cijelih knjiga uključenih u brevijarska i misalska čitanja, tako i na osnovi inventarskih podataka iz XV i XVI st. prema kojima se u Omišlju nalazila stara slavenska Biblija. I naši protestantski pisci u XVI st. znaju za Bibliju koja se imala nalaziti na Cresu.¹

Posebno značenje za rekonstrukciju ćirilometodske Biblije pridavao je hrvatskoglagoljskim prijepisima J. Vajs koji je uz svoje opise brevijara i misala neizostavno donosio popise biblijskih knjiga, a i sam je izdao u seriji *Analecta Sacrae Scripturae ex antiquioribus codicibus glagoliticis*, koju je od 1903. g. izdavala krčka Staroslavenska akademija, lijep broj biblijskih knjiga, među kojima tzv. *male proroke, knjigu Rut, Joba i Propovjednika*. Prema Vajsovim podacima u perikopama

¹E. Hercigonja, Povijest hrvatske književnosti, knj. 2, *Srednjovjekovna književnost*, Zagreb 1975, 84.

glagoljskih brevijara i misala sačuvano je 600 od ukupno 1320 glava Biblije, od čega je gotovo 380 prevedeno s grčkoga.²

Prve tragove ćirilometodske Biblije, nalazimo u dvama odlomcima iz XII st., poznatima kao *Grškovićev* i *Mihanovićev apostol*. Oba fragmenta pripadaju tipu Apostola kakav je bio u upotrebi u Istočnoj crkvi, ali dok *Grškovićev fragmenat*, koji sadrži čitanja iz Djela apostolskih, pripada punom Apostolu, dotle *Mihanovićev fragmenat* s perikopama iz Pavlovih poslanica predstavlja tip izbornoga (aprakos) apostola. Kao predstavnika sasvim zasebne redakcije apostola treba još navesti *Omišaljski list* Apostola iz XIII/XIV st. koji sadrži dosta rijedak Eutalijev uvod (skazanie) u I. poslanicu Korinćanima. Ovo »skazanie« koje je tipično za bizantske rukopise Novoga zavjeta, ušlo je čak u neka brevijarska čitanja, što je zanimljivo kao primjer za postupak glagoljaša pri normiranju brevijarskih čitanja. Oni naime u početku nisu ponovno prevodili biblijske tekstove s latinskoga, nego su se za svoje potrebe služili već postojećim starim prijevodima, preuzimajući čak takve tekstove, kao Eutalijev uvod koji nije bio uobičajen u Latinskoj crkvi.³

Osim spomenutih fragmenata Apostola sačuvalo nam se u brevijarima više većih odlomaka i cijelih poslanica koje su nedvojbeno prevedene s grčkoga, a po jezičnoj strukturi vode u duboku starinu, kao što su npr. 1. i 2. Ivanova, 1. i 2. Petrova, Jakovljeva i gotovo sve Pavlove poslanice. Sve to govori za to da su Hrvati već u starini morali posjedovati ćirilometodski prijevod Apostola koji je prilagodbama rasporedu čitanja zapadne liturgije ušao u glagoljske brevijare i misale.

Brojni tragovi vrlo staroga prijevoda s grčkoga u sačuvanim evandeoskim perikopama, od kojih prve tragove nalazimo u XII st. u danas zagubljenim *Baščanskim ostrisćima*, daju nam naslutiti da su Hrvati poznavali barem u izboru i ćirilometodski prijevod evanđelja.

Od ostalih biblijskih knjiga koje pripadaju ćirilometodskoj Bibliji treba u prvome redu spomenuti Psaltir. Cjelovit Psaltir sačuvan nam je ne samo u brojnim prijepisima glagoljskih brevijara nego i kao samostalna knjiga, kakva je tzv. *Lobkoviczov* i *Frašćićev glagoljski psaltir*. Tragove velike starine i vezu sa *Sinajskim*

²J. Vajs, *Nejstariji breviář hrvatsko-hlaholský*, Prag 1910, CVII-CVIII. O biblijskim tekstovima u hrvatskoglagoljskim rukopisima usp. još J. Tandarić. Sveto pismo u hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima, Polata knjigopisnaža, Nijmegen 1985, № 14-15, 15-24 i A. Nator, *The Old Testament in Croato-glagolitic Manuscript Translation*, Ninth World Congress of Jewish Studies, Division D, Volume I, Jerusalem 1986, 69-75.

³Prema navodima Vj. Štefanića u njegovim *Glagoljskim rukopisima Jugoslavenske akademije* (Zagreb 1969, I dio, 104) ova se poslanica s Eutalijevim predgovorom nalazi još u fragmentu brevijara iz XIV st. koji se čuva u Arhivu JAZU pod signaturom *Fragm. glag. 54* te u 1. novljanskom brevijaru iz 1459. g.

psaltrom pokazuju dva posljednja psaltira, posebice *Frašćičev komentirani psaltir*.⁴ Frašćičev se naime psaltir često bolje slaže sa *Sinajskim psaltrom* nego ostali glagoljski psaltiri; dapače na nekim mjestima pokazuje, prema našem mišljenju, starije stanje prijevoda nego *Sinajski psaltir*. Smatramo npr. da je neprevedena grčka riječ *imatizmъ* u psalmu 21, 19 ili *ortigomitra* u 104, 40, koje dolaze jedino u Frašćiću (druga dolazi još u *Tolstojevu psaltiru* s kraja XI i početka XII st.) bila prvotna, a da je *matizmъ* ili njezin prijevod *riza*, koji dolazi u *Sinajskome psaltiru*, ili pak slavenska riječ *krastěbъ* koju umjesto *ortigomitra* imaju svi ostali psaltiri, ušla u psaltire kasnije.⁵ Spomenimo na kraju da bi prema *Slovniku jazyka staroslověnskěho* glagol *въzvěsiti* koji je potvrđen jedino u komentaru *Frašćičeva psaltira* (7,17; 48,18;108, 10) kao prijevod za grčki glagol *ἀπάγγχεσθαι* pripadao ćirilometodskom prijevodu.

U vezi s vremenom nastanka komentara treba istaći da se radi o prijevodu koji, ukoliko nije suvremen prijevodu Psaltira, nije ni mnogo stariji, te bi po nekim autorima (Vondrák, Pantelić) mogao ići u vrijeme moravske misije.⁶

Što se ostalih biblijskih knjiga tiče, treba istaknuti da istraživanja, na žalost, nisu od Vajsa daleko odmakla, pa ne možemo sa sigurnošću reći kolik je u njima udio ćirilometodske Biblije.⁷ Ipak, na osnovi usputnih bilježaka koje sam pravila pregledavajući pojedine biblijske tekstove, mogu upozoriti na činjenicu da osim *Judite*, *Estere* i *Tobije* koji su već u starijim brevijarima poznati isključivo prema prijevodu s Vulgate, gotovo u svim ostalim biblijskim knjigama ima više ili manje tragova staroga prijevoda s grčkoga. Da ne duljimo, spomenimo još na kraju da *Knjiga o Jobu* predstavlja sasvim zaseban prijevod koji se ne slaže potpuno ni s jednim od poznatih nam grčkih ili latinskih tekstova, te nije sasvim isključeno da pripada staromu prijevodu koji je nastao prema danas izgubljenome grčkom predlošku.

Nedvojbenu vezu s ćirilometodskim prijevodima pokazuju i neki liturgijski spomenici. Takav je u prvom redu najstariji hrvatskoglagoljski spomenik, tzv.

⁴Frašćičev psaltir izdao je J. Hamm, *Psalterium Vindobonense. Der kommentierte glagolitische Psalter der österreichischen Nationalbibliothek (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung, Bd. XIX)*, Wien 1967.

⁵Više o tom pitanju usp. u članku B. Grabar, *Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Frašćičeva psaltira*. *Litterae slavicae mediae aevi*, Sagners Slavistische Sammlung, Bd 8, München 1985, 75-96.

⁶Usp. recenziju M. Pantelić na Hammovo izdanje Frašćičeva psaltira u Slovu 18-19, Zagreb 1969, 408-409.

⁷Osim već spomenutog izdanja Frašćičeva psaltira izdao je J. Hamm još dvije starozavjetne biblijske knjige, i to *Pjesmu nad pjesmama* (Slovo 6-8, Zagreb 1957, 195-246) i *Juditu* (Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 3, Zagreb 1958, 103-201).

Bečki listići iz XII st., te hrvatskoglagoljski pripis također iz XII st. na prvom foliju *Kijevskih listića*. Ti odlomci sadrže dijelove staroslavenskoga prijevoda *Gregorijan-skoga latinskoga sakramentara* koji je, prema općemu mišljenju, nastao za potrebe slavenskoga bogoslužja u Moravskoj. Tragove toga prijevoda nalazi Vajs i u kanonu mise najstarijega glagoljskog misala *Illirico 4* iz XIV st.⁸

Istočne elemente i ostatke staroslavenskoga euhologija nalazimo i u nekim hrvatskoglagoljskim tekstovima. Takvi su npr. molitve za blagoslov mlijeka, mesa i janjeta na Uskrs koje se nalaze i u *Sinajskome euhologiju*, ali pod drugim naslovima. Prema najnovijim istraživanjima J. Tandarića veza sa *Sinajskim euhologijem* nije sasvim direktna, već bi se moglo raditi o tekstovima koji bi pripadali nekoj starijoj redakciji slavenskoga euhologija. Osim ovih ritualnih molitava koje pripadaju južnoj skupini misala, ima još jedna molitva nad janjetom u najstarijem misalu *Illirico 4*, *Ročkome* i srodnim misalima, koja se, doduše, ne nalazi u *Sinajskom euhologiju*, ali joj je izvor grčki. Istočnoga je porijekla i obred prvog striženja kose koji dolazi također u *Sinajskome euhologiju*, te jedna od molitava u obredu blagoslova kuće. U bogojavljenkom blagoslovu vode, koji je inače zapadnoga porijekla, dolazi na kraju jedna antifona koja se u istočnome obredu također čita za blagoslov vode na Bogojavljenje. Odakle su ovi tekstovi ušli u hrvatskoglagoljske zapadne liturgijske knjige, nije sasvim jasno. Tandarić pretpostavlja da je u ovome slučaju put u Hrvat-sku mogao voditi preko Bosne iz Bugarske ili Makedonije.⁹

Koliki je udio staroslavenskoga nasljeđa u hrvatskoglagoljskome homilijaru, teško je pouzdano reći. U svakom slučaju najstariji ostaci homilija, pa čak i mlađi tekstovi homilija u zbornicima potvrđuju da su naši glagoljaši svoje prve i osnovne potrebe namirivali staroslavenskim prijevodima homilija. Najstariji sačuvani homi-letski tekst nalazi se u tzv. *Ljubljanskome homilijaru* iz XIII st., a sadrži odlomak homilije Ivana Zlatoustoga na Glavosijek Ivana Krstitelja. S kraja XIII st. potječe još i jedan dvolist fragmenta (Fragm. glag. 16) koji Vj. Štefanić navodi kao *Apokrif-no slovo o Blagovještenju* i dovodi ga u vezu s nekim sličnim istočnim slavenskim tekstovima.¹⁰ U stvari ovdje se radi o dvjema različitim homilijama na Blagovijest od kojih je prva vrlo rijetka u ćiriličkoj literaturi (fragmentarno dolazi u *Mihanovi-ćevu homilijaru* iz XIII st., ali – čini se – u drugome prijevodu), a pripisuje se Grguru Ćudotvorcu, dok se druga pripisuje Ivanu Zlatoustomu. Iz XIV st. sačuvan nam je među *Pazinskim fragmentima* odlomak neke neodređene homilije ili slova. Kasniji zbornički tekstovi sadrže neke homilije koje se pripisuju Ivanu Zlatoustomu, kao

⁸J. Vajs, *Kanon hrvatsko-glagoljskog vatikanskog misala XIV vijeka*, Sv. Cecilija 33, Zagreb 1939, 1–3.

⁹Usp. J. Tandarić, *Hrvatskoglagoljski ritual*, Slovo 30, Zagreb 1980, 17–87.

¹⁰Usp. Vj. Štefanić, o. c. 44–45.

npr. homilija o sujetnome životu, o zloj ženi i dr. Jezik spomenutih tekstova, posebice fragmenata, odaje veliku starinu koja bi mogla voditi čak u moravsko razdoblje. To u prvom redu vrijedi za *Pazinski fragmenat* homilije u kojemu dolazi riječ *kupotarb*. Tu naime riječ, za koju jedinu potvrdu donosi naš odlomak, mogli bismo smatrati moravizmom s obzirom da ženski oblik *kupetra*, odnosno stsl. *kopetra*, Vašica smatra moravskim leksemom.¹¹ Veliki izbor iz homilija istočnih Otaca pružaju nam glagoljski brevijari, no te homilije – koliko to mogu reći na osnovi usputnih zapažanja i dosadašnjih istraživanja – nemaju veze sa staroslavenskim nasljeđem već su kasniji prijevodi s latinskoga nastali na hrvatskome području za potrebe zapadne liturgije.

Odlomci pasionala iz XIII st. s *Legendom o sv. Jurju i Sebastenskim mučenicima*, te *Pazinski fragmenti*, ti vrijedni ostaci nekog zbornika iz XIV st., koji po svojem sastavu i sadržaju veoma nalikuju istočnim čitaćim minejima, navode nas na opravdan zaključak, koji potkrepljuju i drugi hagiografsko-apokrifni tekstovi, kao npr. *Legenda o sv. Tekli, o sv. Agapiju, Aleksiju* i dr., da su Hrvati već u najstarije doba mogli posjedovati hagiografske zbirke poput *Suprasaljskog zbornika*. Na direktnu vezu fragmenta *Mučenja Sebastenskih mučenika* sa *Suprasaljskim zbornikom*, upozorio je već ranije Stj. Ivšić.¹² Za ostale legende ne možemo dokazati neposrednu vezu sa *Suprasaljskim zbornikom* koji, kako je poznato, sadrži samo čitanja za mjesec ožujak, no činjenica da ih nalazimo u kasnijim rukopisima i tiskanim čitaćim minejima, govori donekle sama za sebe. Da li je već u moravsko-češkom periodu postojao barem osnovni izbor hagiografskih tekstova ili su čitaći mineji kao liturgijske knjige formirani tek na slavenskome Jugu, teško je reći. Izvjesnih indicija za prvu mogućnost pružaju nam upravo *Pazinski fragmenti* koji sadrže *Legendu o sv. Eustahiju* i *Jakovu Perzijancu, Apokrif o smrti Bogorodice, o drvetu križa* i *Nikodemovo evanđelje*, te odlomak spomenutoga neidentificiranog *Slova* ili *Homilije*. O tim sam fragmentima već ranije izvještavala i pisala, pa ću se ovdje zadržati samo na nekim momentima važnima za otkrivanje njihova porijekla.¹³ Već smo prethodno spomenuli da *Pazinski fragmenat homilije* sadrži jedan moravizam što je rijetkost za hrvatskoglagoljske tekstove. Drugi takav tipičan moravizam potvrđen je u *Legendi o sv. Eustahiju*, gdje nalazimo riječ *vsudb* prema stsl. *vsodъ* koju ćirilski tekstovi mijenjaju u *pričestie*. Ne znajući za taj jezični podatak, ćirilometodsko porijeklo ove legende pretpostavlja na osnovi izvora I.

¹¹Usp. B. Grabar, *Les fragments glagolitiques de Pazin*, Cyrillo-methodianum V, The-saloniki 1981, 130-134.

¹²Usp. Stj. Ivšić, *Ostaci staroslavenskih prijevoda u hrvatskoj glagoljskoj književnosti, Hrvatski glagoljski fragmenat »Mučenja 40 mučenika« iz 13. vijeka*. Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, 451-510.

¹³Usp. B. Grabar, *ibid.*

Dujčev, koji smatra da aluzija na čudesan lov iz *Eustahijeva mučenja* u 3. gl. *Žića Konstantinova* ne bi imala smisla da čitateljima nije bila poznata u slavenskom prijevodu. Osim ovih dvaju izrazitih moravizama, mogli bismo kao bohemizam označiti glagol *ohopiti* u *Transitusu Mariae* i možda adverb *blazê* umjesto *blago* u neodređenoj *Homiliji*. Ako ovim podacima dodamo činjenicu da naši fragmenti čuvaju izuzetnu starinu u oblicima i posebice sintaksi, onda možda ne bismo mnogo pogriješili kad bismo zaključili da su *Pazinski fragmenti* kao dio nekog hagiografskog zbornika rezultat ranih moravsko-čeških i hrvatskih književnih veza iz kojih je među ostalima potekla i *Legenda o sv. Vaclavu i sv. Vidu*.

Spomenimo na kraju da staroslavenskom nasljeđu zahvaljujemo i neke biblijske apokrifne za koje se može pretpostaviti, premda su nam sačuvani u mlađim prijepisima, da su nastali prije raspada općeslavenske književne zajednice. Već smo među *Pazinskim fragmentima* spomenuli *Transitus Mariae*, u slavenskoj literaturi općenito poznat kao *Uspenije Bogorodice* i *Apokrif o drvetu križa*. Što se tiče *Nikodemova evanđelja*, jedinog dosad poznatog apokrifa koji je preveden u najstarije doba s latinskog, mišljenja o njegovu porijeklu su podvojena. Dok ga, naime, Sobolevski i *Slovník jazyka staroslověnského* označuju kao češki spomenik, dotle Speranski, Polívka i u novije vrijeme Vaillant njegovo postanje vežu uz hrvatsko glagoljaško područje. Iako sam osobno pristala uz ovo posljednje mišljenje, za koje ima uvjerljivih argumenata,¹⁴ smatram da bi u svjetlu navedenih činjenica u vezi s *Pazinskim fragmentima* valjalo ovo pitanje pažljivo i na mnogo široj bazi preispitati. Od ostalih apokrifa koji su sačuvani u hrvatskoglagoljskoj literaturi staroslavensko porijeklo vuku još *Varuhovo viđenje*, *Abrahamova smrt*, *Protoevanđelje Jakovljevo*, *Tomino evanđelje*, *Bogorodičina apokalipsa*, dulja verzija *Pavlove apokalipse*, *Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera*, te *Djela Pavla i Tekle* i *Pseudo-Prohorova Djela Ivanova*. Ova dva posljednja apokrifa, sačuvana samo u fragmentima iz XIII st., najstariji su svjedoci apokrifne literature u Hrvata.¹⁵

Ovim pregledom tema, koju smo iznijeli samo u naznakama, nije ni izdaleka iscrpljena. Mnoga su pitanja ostala otvorena, pa bi ovaj prilog imao biti poticaj da se ona prodube i bolje istraže.

¹⁴Usp. B. Grabar, *Über das Problem der längeren Fassung des Nikodemusevangeliums in der älteren slavischen Literatur*, Byzance et les Slaves, Mélanges Ivan Dujčev, Paris 1979, 201-206. Hrvatsko porijeklo Nikodemova evanđelja zastupa u najnovije vrijeme i A. Minčeva, *Никодимово евангелие*, Palaeobulgarica, Sofija 1985, IX, 4, 30-44.

¹⁵Više o apokrifnim prijevodima v. B. Grabar, *Apokrifi u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Croatica I, 1, Zagreb 1970, 15-28.

Sažetak

Biblijski tekstovi spadaju u najstarije i najznačajnije ćirilometodske prijevode koji su najvećim dijelom sačuvani u glagoljskim brevijarima i misalima. Ostaci prijevoda *Apostola* s istočnim rasporedom čitanja, te tragovi staroga prijevoda s grčkoga u evanđeoskim perikopama svjedoče da su Hrvati posjedovali prvotni prijevod *Apostola* i *Evandelistara*. Kao samostalna knjiga sačuvan je i prijevod *Psaltira*, od kojega *Frašćićev komentirani psaltir* pokazuje djelomice starije jezično stanje nego *Sinajski*. Koliki je udio ćirilometodske Biblije u ostalim biblijskim knjigama, teško je na osnovi dosadašnjih istraživanja nešto određeno reći osim da gotovo u svim biblijskim knjigama, izuzev *Judite*, *Estere* i *Tobije* koje su prijevodi s Vulgate, ima tragova staroga prijevoda s grčkoga.

Vežu s ćirilometodskim prijevodima pokazuju i neki liturgijski spomenici, kao što su *Bečki listići*, hrvatski pripis *Kijevskim listićima*, kanon glagoljskoga misala *Illirico 4*, te neki ritualni tekstovi koji odgovarajuću paralelu imaju u *Sinajskom euhologiju*.

I među homiletskim tekstovima, posebice onim starijima iz 13. i 14. st. koji su se sačuvali u odlomcima i nekima koji su se sačuvali u mlađim zbornicima, ima takvih koje po jezičnim osobinama treba ubrojiti među staroslavenske prijevode, premda se među kanonskim tekstovima nisu sačuvali. *Pazinski fragmenat* neke neodređene *homilije*, u kojoj se javlja moravizam *kupotarь*, mogao bi čak ići u moravsko razdoblje. U isto razdoblje autorica stavlja i postanje *Eustahijeve legende* iz *Pazinskih fragmenata* u kojoj je zasvjedočen tipičan moravizam *vsudь*. Među staroslavenske prijevode treba ubrojiti još izvjestan broj hagiografskih legenda, koje bi mogle biti ostaci hagiografske zbirke tipa čitaćih mineja, kao i biblijske apokrifne, od kojih je samo *Nikodemovo evanđelje* prevedeno u najstarijem razdoblju s latinskoga, dok su svi ostali prijevodi s grčkoga.

Summary

CYRILLO-METHODIAN AND OLD CHURCH SLAVONIC
TRANSLATIONS IN CROATO-GLAGOLITIC TRANSCRIPTS

Biblical texts are among the oldest and most important Cyrillo-Methodian translations to have been preserved largely in Glagolitic breviaries and missals. Fragments of the translation of the *Apostle* with the eastern church's order of readings, as well as traces of the ancient translation from the Greek of the Gospel lessons, show that the Croats possessed that original translation of the Epistle and Gospel lectionaries. The translated Psalter is preserved, moreover, as a separate book, which, in the case of the Frašćić glossed Psalter, shows in part an older linguistic state than the Sinai Psalter. As for the influence of the Cyrillo-Methodian translation of the other books of the Bible on the Croatian Glagolitic corpus, it is difficult to make specific claims on the basis of research to date, beyond the assertion that, in almost all the books of the Bible, except for *Judith*, *Ester* and *Tobias*, which were translated from the Vulgate, there are traces of the early translation from the Greek.

That textual relationship with the Cyrillo-Methodian translations is demonstrable in certain liturgical texts such as the Vienna Folia, the Croatian transcript of the Kiev an Folia, the Canon of the Mass in the Glagolitic missal *Illirico 4*, as well as in some ritual texts analogous to those in the Sinai Euchology.

In texts of sermons, too, especially in the older ones from the 13th and 14th centuries, which are preserved in fragments, and in several texts preserved in later miscellanies, one finds linguistic features linking them to Old Church Slavonic translations, even when such features are not preserved in the canonical Glagolitic texts. The Pazin fragment of an unspecified sermon, in which one finds the Moravian form *kupotarь*, can thereby even be ascribed to the Moravian period. To the same period the author assigns the Life of St. Eustachius from the Pazin fragments. In that texts appears the typical Moravian form *vsudь*.

In addition, a certain number of saints' lives should be reckoned as Old Church Slavonic translations, such as those which might be fragments of a hagiographical collection of the type of selections from the Menaia, and the Biblical apocrypha, of which only the Gospel of Nicodemus was translated in the earliest period from Latin, all the others being translations from the Greek.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 22. studenog 1985.

Autor: Biserka Grabar

Staroslavenski zavod

»Svetozar Ritig«, Zagreb